

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

Demokrácia: válság vagy nem válság?

Szerkesztői megfontolások

BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE

Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet

Valószínűleg nem véletlen, hogy az utóbbi néhány évtizedben megszorodtak a demokrácia mibenlétéről és kilátásairól szóló viták. Eltűnt a '90-es évek elején a történelem végéről szóló elbeszélésbe ágyazódó, a demokrácia és vele együtt a politikai liberalizmus és a neoliberális piacgazdaság globális felsőbbrendűségét és megkérdőjelezhetetlenségét hirdető optimizmus. Az azóta eltelt időben a demokrácia, mint a politikai rendre vonatkozó gyakorlat és elképzelés nem vagy csak részben volt képes választ adni az egyre sokasodó kihívásokra. Mindez azonban nem járt együtt feltétlenül a diktatórikus és tisztán autokratikus rendszerek reneszánszával, mert azok erőszak tapasztalatának emlékezete és a jelenlegi politikai helyzetre adott inadekvát válaszaik ezt teljességgel lehetetlenné tették. Az, hogy a demokratikus politikai rendszerek számos területen elvesztették vonzerejüket vagy legalábbis magabiztosságukat, nem jelentette azt, hogy a liberális demokráciának és kísérő jelenségeinek igazán komolyan vehető konkurenciája jelent volna meg a modern államokban.

Ugyanakkor a demokrácia válságáról szóló diskurzus nem korlátozható a posztdiktatórikus jelenség-együttesre, hiszen a Nyugat államait és politikai intézményeit is komolyan érinti. Ennek egyik figyelemreméltó jele a posztdemokráciáról szóló vita, amely a demokrácia fejlődési irányait meghatározó, mélyreható társadalmi és gazdasági változásokra reflektál, és amelyet elsősorban Colin Crouch 2004-ben megjelent *Post-democracy* című, mára klasszikussá lett könyve váltott ki (Crouch 2004). Crouch szerint a posztdemokráciát a következő vonások jellemzik: a parlamenti demokrácia intézményei formálisan nézve továbbra is intaktak és a hatalmi ágak elválnak egymástól. A pártok egymással versengenek a választók kegyeinek elnyeréséért, a hatalmon levőket általában minden különösebb nehézség nélkül el lehet távolítani a hatalomból, és többnyire kétségbevonhatatlan a nép képviseletén alapuló legitimitáció. Ez azonban csak a felszín, mivel a demokráciával szembeni elvárásokat egy olyan meglehetősen minimalista kritériumrendszer határozza meg, amely könnyen teljesíthetőnek tűnik, de mindez nem vakíthat el bennünket annyira, hogy ne tűnjenek fel a demokrácia alapvető változásai, amelyek az intézményeket, elsősorban az államot és a politikai szerveződés formáit, a pártokat és szakszervezeteket érintik.

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

Kétségtelen, hogy a demokrácia, illetve posztdemokrácia kritikája nem új, hiszen régóta jól ismert jelenségeket elemez és tesz kritikája tárgyává, ugyanakkor azonban számos folyamatot figyelmen kívül hagy, amelyek a demokrácia jelenkori átalakulását alapvetően jellemzik. A 21. század demokráciája nyilvánvalóan más, mint ami a II. világháború után, részben annak következményeként létrejött, tekintettel arra, hogy feltételei és körülményei az utóbbi három évtizedben mélyebben megváltoztak, mint az azt megelőző mintegy fél évszázadban (Balogh 2012). Nyilvánvaló, hogy a hidegháború dichotómiáiban gondolkodó demokráciaelképzeléssel ma már nem sokra megyünk, mint ahogyan a diktatúra fogalma is egyre inkább elhomályosult. Fontos azonban látnunk, hogy a demokrácia, amikor mindenütt egyeduralmukodóvá vált és minden számottevő politikai vetélytársát legyőzte, maga is számos olyan újabb válságjelenséggel szembesült, amelyek nem csak feltételeit, hanem lényegi elemeit is érintették, és ennek nyomán hamarosan megjelent a demokrácia kiüresedéséről és kifáradásáról szóló beszéd. A folyamat többeket arra indított, hogy a demokrácia hegemoniájának végéről és új politikai berendezkedések lehetőségéről gondolkodjanak. Mindez azonban, véleményem szerint, nem annyira a demokrácia végét, mint inkább hangsúlyeltolódását és legújabb korrekcióját jelzi.

Vitathatatlan, hogy az utóbbi időben mindenféle jelzőkkel ellátott demokráciák jelentek meg, amelyek nem feltétlenül a megkülönböztetést szolgálják, hanem korlátozó vagy egyenesen fosztó jelleggel bírnak, egyértelműen utalva arra, hogy ezeket a politikai berendezkedéseket nem tekinthetjük ugyan maradéktalanul demokráciának, de diktatúrának sem (Schmidt 2001: 219–223). Kelet- és Közép-Európa államai például több tekintetben is egy olyan szűrkezőnát alkotnak, amelynek politikai rendszerei előtt a politikatudományi és politikaelméleti irodalom még többnyire tanácstalanul áll, és mivel hagyományos fogalmakra igyekszik visszavezetni a jelenségeit, így jelentősen rontja a tudományos megértés lehetőségeit. Ezekben az országokban a '89–'91-es változások után a demokrácia többnyire nem váltotta be a hozzá fűzött társadalmi és gazdasági reményeket, ezért az utóbbi időben ezek a politikai rendszerek a *development first, democracy after* retorikájával léptek fel, ami azonban sokkal inkább növekvő különbségeket, mindenütt elburjánzó korrupciót és jogállami intézményeróziót hozott magával, mintsem általános jólétet. Ezek a súlyos vagy kevésbé súlyos defektusokat mutató demokráciák abban különböznek a melléknevek nélküliektől, hogy a választásokat és a politikai versenyt, mint egyfajta demokratikus minimumot ismerik ugyan, de az emberi és polgárjogokat biztosító intézmények működését korlátozzák, és a hatalom ellenőrzését, valamint a hatalomkorlátozást megnehezítik, vagy teljesen lehetetlenné teszik. A hatalommegosztás és a jogállamiság elvét bármilyen ürüggyel hajlandók felülírni vagy figyelmen kívül hagyni, jóllehet felesküsznek ezekre. A választások a számos kormányzati manipuláció miatt csak részben eredményeznek valódi versengést, így az eredmények egy pillanatig sem lehetnek kétségesek. A kormányzat ellenőrzi a média nagy részét, és állami forrásokat használ pártcélokra. Bizonyos csoportokat előnyben, míg máso-

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

kat hátrányban részesít, amelynek egyetlen kritériuma a kormányhoz vagy vezérhez való hűség. A legfontosabb hatalmi ág ugyan továbbra is a törvényhozás, amelynek tagjait választják, de a kormány folyamatosan beavatkozik a normák kialakításába. A bíróságok *de jure* függetlenek, ám a kormány *de facto* kolonizálja, ellenőrzi vagy legalábbis nyomást gyakorol rá. (Vö. Merkel 2010: 37–38) A vezető(ke)t többnyire demokratikusan választják, így azok hivatkozhatnak az állítólagos népközölségre, ez azonban gyakran nem a nép szava, hanem a többség zsarnoksága, amely nem más, mint a vezér akaratának kifejezése. Az erős kéz iránti vágy nem ismeretlen Kelet- és Közép-Európában, és gyakran kapcsolják ezt össze történelmi illúziókkal, de a vezér személyét ma már nem annyira kultusz övezi, mint inkább jól felépített imázs. Rendszerüket nem a hatalomgyakorlás brutalitása jellemzi, hanem az erőszak célzott és pontosan adagolt alkalmazása. Nem annyira a hatalom pervertált jellege a meghatározó, hanem a leválthatatlansága.

Demokrácia: merre tovább?

A fentiek alapján valóban azt gondolhatjuk, hogy a demokrácia válságáról szóló elbeszélés valójában annak végét vetíti előre, de a helyzet nem ennyire egyszerű. A demokrácia képviselői modellje, illetve annak legfontosabb intézményei, a parlamentek és a pártok, valóban egyre több technikai és legitimációs természetű problémát mutatnak, mindez azonban folyamatosan együtt jár újfajta demokratikus cselekvési formák megjelenésével, amelyek megnyitják a lehetőséget a polgárok közvetlen és aktív politikai cselekvésének lehetősége előtt a döntéshozatali folyamatokban (Nolte 2011: 5–12). Ennek a változásnak az első hullámát a hatvanas évektől kibontakozó mozgalmi és tiltakozói demokrácia formái jelentették, amelyek eleinte éles ellentétben álltak a képviselői demokrácia formáival. A demokrácia alulról építkező formájaként autentikusabbnak tekintették magukat, miközben intézményellenességüket lassanként feladva egyre inkább pártosodtak és a politikai intézményrendszerbe tagozódtak. A '80-as évektől részben ezzel párhuzamosan indult meg a kelet- és közép-európai polgári mozgalmak szerveződése, amelyek a mai napig hatóan alakították ki és terjesztették el a civil társadalom eszméjét. Kétségtelen, hogy a tiltakozó és mozgalmi demokrácia formái a modern demokrácia legfontosabb innovációi voltak, ugyanakkor a közvetlenebb és ezért jobbnak tekintett formák nem váltották fel a képviselői rendszert, hanem annak fontos kiegészítőivé és korrekatív elemeivé váltak. A képviselői demokrácia a választójog csaknem korlátlan kiterjesztésével elérte saját lehetősége határait, de a közvetlen szabad választásokból származó legitimáció elve és a versengő többpártrendszer gyakorlata miatt ez maradt a legfontosabb demokratikus instancia. A képviselői jelentősége megmaradt tehát, ugyanakkor mára már nem a képviselői demokrácia intézményei alkotják kizárólagosan a politikai reprezentáció igényével fellépők körét. A politikai részvétel ezen újabb

TANULMÁNYOK – Gondoljuk újra a demokráciát...! – Tematikus szerkesztés

formái az utóbbi években hihetetlen mértékben megszorodtak, tartalmukban és formáikban is megsokszorozódtak (Jörke 2011: 13–18). Úgy tűnik, hogy mostanra egy többszintű demokrácia jött létre, ahol a döntéshozatal intézményei továbbra is a képviselőten alapulnak, de folyamatosan olyan új, hálózatosan és főleg alkalmilag szerveződő mozgalmak jönnek létre, amelyek újra- és újraszerveződve válnak a politikai akaratképzés és döntéshozatal helyévé. Ez persze nem jelenti azt, hogy az utcán születnének a politikai döntések, sokkal inkább az ellenőrzés és nyomásgyakorlás válik fontos korrekciós mechanizmussá, illetve önmagában is legitimációs elvvé, ami messze túlmutat az alkotmányok által garantált és formalizált alapokon.

Ezek alapján azt gondolhatnánk, hogy a folyamat során legfeljebb a képviselőlet egészül ki fontos korrektív elemekkel, a demokratikus részvétel pedig egyszerűen több csatornán keresztül valósul meg, mint korábban, és nem korlátozódik a pártokra, valamint a választásokra; nem a demokrácia végéről, hanem formaváltozásáról van szó, ami nem gyengíti, hanem éppenséggel erősíti a demokráciát. Ugyanakkor azonban fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon a több demokrácia egyben jobb demokrácia-e?

Ha a demokráciára úgy tekintünk, mint egy politikai berendezkedésre, amely társadalmi és gazdasági környezetére folyamatosan reflektál, akkor jól látható, hogy a mai modern társadalomban tapasztalható fragmentálódás és pluralizálódás anynyiban mindenképpen visszahat a demokratikus viszonyokra, hogy meglehetősen nehéz ilyen körülmények között érdekeket aggregálni és kifejezni. Szemmel látható, hogy a pártok ma már többnyire alkalmatlanok erre a feladatra, mert másként működnek, és igen hatékony eszközei a pluralizmus kiiktatásának. A megjelenő új demokratikus részvételi formák sajátossága, hogy a társadalom felső- és középrétegei dominálják, ők működtetik és határozzák meg ezek tartalmait, mivel ezek a rétegek nyitottak leginkább az újfajta politikai cselekvés különböző formáira. Ez azonban azzal fenyeget, hogy a demokratikus részvétel ezen formái kizárólag a középrétegek politikai játékmódjává válnak, és így éppen a legfontosabb demokratikus alapelvek, az inkluzivitásra, integrációra és egyenlőségre való törekvések sérülnek, vagy akár teljesen el is vesznek. Ha az alsó, általában képzetlen és humán tőkével nem rendelkező rétegek nem hallatják a hangjukat és nem kapcsolódnak be a politikai akaratképzés folyamatába, akkor senki sem figyel rájuk, és végképp a társadalom perifériájára szorúlnak, adott esetben megnyitva ezzel az utat a radikalizálódás előtt is (Merkel 2013). Ez végső soron a demokráciából való kiábrándulást gyorsítja fel, mert széles rétegek nem érezhetik magukat a politikai közösség részének, és elég fontosnak ahhoz, hogy véleményüket figyelembe vegyék. Nem tudom, hogy milyen módon lehetne úrrá lenni ezen a helyzeten, de talán a politikai és ideológiai viták újrainyitása, és ennek révén a politika élővé tétele megint segíthetne (Mouffe 2011: 3–4 és Crouch 2007: 14).

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

A fentiekben a demokrácia jelenével és jövőjével kapcsolatban olyan kérdésekre utaltam, amelyekre a politikatudomány és azon belül a demokráciaelmélet még csak keresi a válaszokat. A politika feszültségei nyilvánvalóan érzékelhetők, de egyelőre még csak a jelenségegyüttes tudományos igényű beazonosításánál tartunk. A nehézségek gyakran a definíció kérdéseként öltönek testet, amelyek a politika harci fogalmaiként csapnak össze, jóllehet mögöttük is minden esetben normatív feltételezések és elméleti megfontolások húzódnak meg.

A Metszetek 2016/2. számában a témához kapcsolódó kérdéseket járja körbe négy fiatal kutató három kiváló tanulmánya: Horváth Szilvia a demokratikus cselekvés és vita alapjaira kérdez rá, Pap Milán a politikai realizmust a politikai racionalitás elé helyezve igyekszik felvázolni a demokrácia lehetőségeit és céljait, Gyulai Attila és Stein-Zalai Juliane írása a demokratikus rendszerektől elváló sajátos fejlődési utakat és elágazásokat térképezi fel. Mindhárom tanulmányt azzal a nem titkolt céllal jelentetjük meg így együtt, hogy folytassák, inspirálják és provokálják a demokrácia mibenlétéről és perspektíváiról szóló, Magyarországon éppen kibontakozó vitát.

Irodalom

- Balogh László Levente (2012): Posztdemokrácia? In: Metszetek, 1: 2–9.
- Crouch, C. (2004): Postdemocracy, London: Polity Press
- Crouch, C. (2007): Wir brauchen Konflikte. In: Die Zeit, 2007.03.22.: 14.
- Jörke, D. (2011): Bürgerbeteiligung in der Postdemokratie. In: Aus Politik und Zeitgeschichte, 1–2: 13–18.
- Merkel, W. (2010): Das Ende der Euphorie. Der Systemwettbewerb zwischen Demokratie und Diktatur ist eingefroren, WZB-Mitteilungen Heft 127: 36–39.
- Merkel, W. (2013): Zukunft der Demokratie. Krise? Krise, Frankfurter Allgemeine Zeitung 2013.05.05. (2014. 11. 08.)
- Mouffe, Chantal (2011): „Postdemokratie” und die zunehmende Entpolitisierung. In: Aus Politik und Zeitgeschichte, 1–2: 3–4.
- Nolte, Paul (2011): Von der repräsentativen zur multiplen Demokratie. In: Aus Politik und Zeitgeschichte, 1–2: 5–12.
- Schmidt, Siegmund (2001): Demokratien mit Adjektiven. Die Entwicklungschancen defekter Demokratien, Entwicklung und Zusammenarbeit Nr. 7/8: 219–223. Online: <http://archive.today/20130429063802/http://www3.giz.de/E+Z/zeitschr/ez7801-7.htm> (2014. 11. 08.)